

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»

**МОНІТОРИНГ МІГРАЦІЙНИХ АСПІРАЦІЙ І ФІНАНСОВОЇ
ДЕПРИВАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ МІНЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ**

Науково-аналітична записка

Львів 2021

У науково-аналітичній записці представлений авторський алгоритм оцінки міграційних аспірацій і фінансової депривації населення за результатами соціологічного опитування (на прикладі окремої території України – Львівська область), метою якого було визначено складові та рівні незадоволеності умовами економічного середовища, побудови шкали градації депривації та порогових значень міграційних аспірацій. Концепція депривації, що впливає на рівень використання міграційного потенціалу території та формування позитивних міграційних аспірацій населення розглядається як сукупність соціально-економічних, фінансових, екологічних та медико-демографічних умов, згрупованих у сім складових (дохід, умови праці, якість освітніх і медичних послуг, стан довкілля, умови безпеки та побуту). На основі результатів емпіричного дослідження запропоновано ландшафт міграційного потенціалу території, на основі якого можна здійснювати моделювання темпів поширення позитивних міграційних аспірацій з врахуванням рівнів соціально-економічної депривації.

Автори: д.е.н., Біль М.М., к.е.н. Мульська О.П.

Науково-аналітичну записку підготовлено в рамках виконання гранту 2020.02/0215 «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів та територіальних громад на засадах поведінкової економіки» за підтримки НФДУ.

Комплексні дослідження міграції потребують застосування дворівневого аналітичного підходу з виокремленням потенційної і реальної міграції. Реальний вимір дослідження міграції концентрує увагу на факті переміщення – його статусі, меті, просторово-часових координатах. Потенційний вимір передбачає виявлення причин міграції, які можуть проявлятися як через особистісні психолого-поведінкові характеристики, так і через впливи умов зовнішнього (мікро-, мезо-, макро-) середовища.

Комплексні дослідження потенційної міграції є необхідними для обґрунтування ефективної міграційної політики, базованої на превентивних засадах та розумінні пріоритетів покращення внутрішніх умов людського розвитку зі збереженням при цьому права вибору і свободи пересування сучасної людини.

Міграційні аспірації – це поняття, яке дозволяє аналізувати потенціал міграції. Вони входять у систему понять потенційної міграціології, серед яких – бажання, рефлексії, потреби, мотиви, здатність, готовність та ін. У сукупності вони визначають міграційну поведінку, підтверджуючи факт переміщення чи відмову від нього.

Міграційні аспірації – доволі складне поняття. Методологія дослідження міграційних аспірацій почала активно розвиватись з 90-х років ХХ століття, хоча до нині залишається актуальним її вдосконалення з врахуванням нових викликів, територіальних і соціальних особливостей.

На наш погляд, *міграційні аспірації* – це комплексне відображення бажання переміщень з постановкою цілей, *рефлексії здатності* особи до переміщень на основі докладання зусиль у досягненні поставлених цілей, а також *готовності* прийняття міграційного рішення (позитивного чи негативного).

Міграційні аспірації є оціночною категорією. Досить часто соціологічні опитування показують високий рівень бажання міграції. Однак вони не підкріплюються жодними діями і такі особи є міграційно-пасивними. Особи, для яких виявлені високі міграційні аспірації, мають бути об'єктами проактивної міграційної і соціально-захисної політики, адже вони формують прямі ризики втрат людського потенціалу.

Дослідження міграційних аспірацій є особливо актуальним для молоді, оскільки бажання переміщень з постановкою цілей на майбутнє є прерогативою поведінки молодого покоління. Для реалізації цілей потрібен час. Тому при розробці методології оцінювання міграційних аспірацій за фокус-групу в першу чергу слід обирати молодь.

Депривація – це рівень незадоволення населення певними параметрами. Як правило, депривація оцінюється відносно доходу, умов праці, освіти, медицини, екології і безпеки.

Отже, міграційні аспірації підтверджують, що бажання і можливості міграції є настільки високими, що детермінують готовність дій та, як правило, завершуються фактом міграції. Саме міграційні аспірації мають бути основним дослідницьким об'єктом при обґрунтуванні ефективної політики розвитку людського потенціалу та регулюванні міграції на всіх просторових рівнях.

Методика оцінювання міграційних аспірацій.

У методології потенційної міграціології запропоновано різні методики визначення бажань, мотивів, намірів, причин міграції, які слід враховувати при вдосконаленні методики оцінювання міграційних аспірацій населення.

Ефективність механізму регулювання міграційних аспірацій населення залежить від повноти, комплексності та системності реалізації *моніторингу* міграційного потенціалу, основною метою якого є формування альтернативних варіантів мінімізації обсягів зовнішньої міграції населення, зокрема трудової, та збереження людського потенціалу.

Апробація методики оцінювання міграційних аспірацій передбачав проведення у січні 2021 року на прикладі Львівської області *соціологічного опитування* шляхом анкетування (self-administration). Вибірка дослідження становила 510 осіб, з них 83,2 % респондентів – особи віком 25-40 років (молодь), які мають значний досвід трудової діяльності, особисте бачення власного розвитку і можливостей працевлаштування за кордоном. Значним є освітньо-інтелектуальний потенціал респондентів – 87,2 % мають вищу освіту або науковий ступінь. Примітно, що досліджувана вікова група має певні соціальні зобов'язання (сім'я, родина, друзі і професійні контакти). Методика проведення соціологічного опитування з метою визначення міграційних аспірацій з врахування рівнів депривації доходів, умов праці, безпеки та побуту, якості освітніх і медичних послуг, стану довкілля апробована на території Львівської області України на початку 2021 р.

За допомогою середньої гармонійної зваженої величини, застосування якої дає змогу трансформувати вихідні значення показників у емпіричні (коефіцієнти депривації і міграційних аспірацій), дослідження міграційного потенціалу території (в нашому випадку – регіону) відбувається на основі розрахунку рівнів міграційних аспірацій з врахуванням *деприваційних індикаторів* за відповідним вектором міграції.

Початковим етапом дослідження є формування системи відповідних складових депривації – дохід, умови праці, освітні та медичні послуги, стан довкілля, умови безпеки та побуту. Задля визначення показника депривації у конкретний період часу як ознаки дестабілізації соціально-економічного середовища території встановлюється відповідна шкала рівнів задоволення респондентами, наприклад від 1 до 5. Такий підхід до визначення загального показника депривації дозволить своєчасно виявляти чинники незадоволення, які виступають стимуляторами посилення міграційних аспірацій, а відтак нарощування міграційного потенціалу. Апробація методичного інструментарію приведе до формування додаткових резервів мінімізації соціально-економічної депривації в умовах мінливої економіки.

Показник депривації окремих складових у визначений період часу розраховується за формулою (1):

$$D_n = \frac{\sum_{i=1}^n L_i^n * Q_i^n}{\sum_{i=1}^n Q_i^n} \quad (1)$$

де D_n – показник депривації n-ої складової; L_i^n – і-ий рівень задоволення n-ою складовою депривації; Q_i^n – n-а кількість аспірацій (частота) і-ого рівня задоволення.

Коефіцієнти поширення форм депривації визначаємо за формулами (2-3).

$$SD^f = \frac{\sum Q_f^n}{Q_g} \quad (2)$$

$$SD^p = \frac{\sum Q_p^n}{Q_g} \quad (3)$$

де SD^f – коефіцієнт поширення повної депривації; SD^p – коефіцієнт поширення часткової депривації; Q_f^n – частота міграційних аспірацій 1-ого та 2-ого рівнів депривації; Q_p^n – частота міграційних аспірацій 3-ого рівня депривації; Q_g – загальна кількість частот.

Рівні міграційних аспірацій, зокрема позитивних і негативних, у контексті складових депривацій розраховуємо за формулами (4-5).

$$MA_i^{+n} = \frac{\sum_n Q_i^{n+}}{\sum Q^+} \quad (4)$$

$$MA_i^{-n} = \frac{Q_i^{n-}}{Q^-} \quad (5)$$

де MA_i^{+n} – рівень позитивних міграційних аспірацій за і-им рівнем задоволення n-ої складової депривації; MA_i^{-n} – рівень негативних міграційних аспірацій за і-им рівнем задоволення n-ої складової депривації; Q_i^{n+} – частота позитивних міграційних аспірацій за і-им рівнем задоволення n-ої складової депривації; Q_i^{n-} – частота негативних міграційних аспірацій за і-им рівнем задоволення n-ої складової депривації; Q^- – загальна частота негативних міграційних аспірацій; Q^+ – загальна частота позитивних міграційних аспірацій.

На основі результатів авторського соціологічного опитування визначено *рівні міграційних аспірацій населення у розрізі складових депривацій*, а саме доходів, умов праці, задоволення якістю освіти, медичними послугами та станом довкілля, умовами безпеки (криміногенна ситуація, патрулювання вулиць, камери спостереження) та побуту (умовами проживання, якістю послуг соціально-побутового обслуговування за місцем теперішнього проживання). Рівень депривації в опитуванні оцінювався на основі шкали від 1 до 5, де 1 – найвищий рівень депривації або повна незадоволеність відповідною складовою, а 5 – навпаки, повна задоволеність. Рівні міграційних аспірацій структурувалися за чотирма векторами (табл. 1) – внутрішній міграційний вектор, сусідні для Львівської області України європейські країни (Польща, Угорщина, Словаччина), будь-які інші країни ЄС, будь-які інші країни світу з кращими умовами.

Таблиця 1

Рівні позитивних міграційних аспірацій у контексті складових депривацій: виїзні міграційні вектори (на прикладі Львівської області України)

Рівень задоволення	Компоненти депривації						
	Дохід	Умови праці	Освітні послуги	Медичні послуги	Екологічні умови	Умови безпеки	Умови побуту
<i>Внутрішній міграційний вектор</i>							
Дуже низький	0.1239	0.0550	0.0275	0.1330	0.0872	0.0917	0.0688
Низький	0.2202	0.1606	0.1009	0.2936	0.2569	0.1927	0.2844
Середній	0.4312	0.4037	0.3119	0.3853	0.3394	0.4587	0.3945
Високий	0.1789	0.2752	0.3945	0.1330	0.2752	0.2064	0.2018
Дуже високий	0.0459	0.1055	0.1651	0.0550	0.0413	0.0505	0.0505
<i>Україна – сусідні країни ЄС (Польща, Угорщина, Словаччина)</i>							
Дуже низький	0.1467	0.0689	0.0329	0.1557	0.1108	0.1228	0.0958
Низький	0.2485	0.1527	0.0958	0.2754	0.2126	0.2156	0.2395
Середній	0.4162	0.4042	0.2934	0.3623	0.3593	0.4042	0.3952
Високий	0.1497	0.2695	0.3743	0.1587	0.2575	0.2006	0.2096
Дуже високий	0.0389	0.1048	0.2036	0.0479	0.0599	0.0569	0.0599
<i>Україна – будь-яка інша країна ЄС</i>							
Дуже низький	0.1478	0.0765	0.0343	0.1504	0.1029	0.1293	0.1082
Низький	0.2348	0.1425	0.1029	0.2691	0.2296	0.2137	0.2533
Середній	0.3958	0.4063	0.2929	0.3852	0.3562	0.4090	0.3905
Високий	0.1821	0.2639	0.3615	0.1425	0.2586	0.1926	0.1926
Дуже високий	0.0396	0.1108	0.2084	0.0528	0.0528	0.0554	0.0554
<i>Україна – будь-яка інша країна світу з кращими умовами</i>							
Дуже низький	0.1328	0.0791	0.0254	0.1525	0.1158	0.1299	0.1045
Низький	0.2345	0.1356	0.1045	0.2853	0.2288	0.2119	0.2458
Середній	0.4096	0.4124	0.2938	0.3757	0.3531	0.4040	0.4096
Високий	0.1893	0.2797	0.3785	0.1384	0.2458	0.1977	0.1808
Дуже високий	0.0339	0.0932	0.1977	0.0480	0.0565	0.0565	0.0593

Отримані результати соціологічного опитування у розрізі міграційних векторів демонструють *причинно-наслідковий зв'язок позитивних зовнішніх аспірацій і складових депривації*. Однак, не простежується значного впливу незадоволеності доходами чи іншими соціально-економічними умовами на зростання рівня внутрішніх міграційних аспірацій. Варто наголосити, що така тенденція підтверджує тезу, що *міграційні аспірації населення України в основному орієнтовані на зовнішню міграцію*. Зокрема, 12,39 % опитаних, які оцінили свої доходи як дуже низький рівень депривації, мають позитивні міграційні аспірації на внутрішню міграцію, зокрема до столиці країни. Натомість, із таким же низьким рівнем задоволеності власних доходів 14,67 %, 14,78 % і 13,28 % респондентів мають позитивні міграційні аспірації до сусідньої, іншої країни ЄС та будь-якої іншої країни світу відповідно. Для порівняння, 14,97 % і 18,21 % опитаних з високим рівнем задоволення доходів володіють міграційними аспіраціями до сусідньої чи іншої країни ЄС відповідно, а 18,93 % – до будь-якої іншої країни світу; лише 22 % респондентів

з низьким рівнем депривації доходів орієнтуються на внутрішню міграцію. Такі тенденції свідчать про високий прямий вплив депривації доходів на міграційні аспірації зовнішнього спрямування.

Незадовільні умови праці як один з основних чинників-стимуляторів зовнішньої міграції населення поряд із низькими доходами мають високий вплив на формування міграційних аспірацій до країн ЄС із вищим рівнем життя. Зокрема, 14,25 % і 13,56 % опитаних зі низьким рівнем задоволеності умовами праці виявили намір виїхати за кордон (будь-якої країн ЄС чи світу відповідно), 15,27 % респондентів – до сусідньої країни ЄС, а також виявлено 16,06 % із внутрішніми міграційними аспіраціями. Цікавим є факт високого рівня міграційних аспірацій із помірною депривацією умов праці. Наприклад, 40,42 % – до сусідньої країни ЄС, 40,63 % – до будь-якої іншої країни ЄС і 41,24 % – до іншої країни світу з кращими умовами. Такі оцінки демонструють прагнення осіб виконувати висококваліфіковану працю з гідними умовами, які за їхніми міркуваннями можна забезпечити лише емігрувавши до країн із вищим соціально-економічним розвитком.

Варто наголосити, що високий рівень залежності спостерігається між зовнішніми міграційними аспіраціями та депривацією якості освітніх послуг. Так, близько 10 % опитаних з низькою задоволеністю якістю освітніх послуг мають позитивні міграційні аспірації до країн ЄС. Натомість, менше третини опитаних з високим рівнем освітньої депривації мають позитивні внутрішні міграційні аспірації. Стійкі міграційні аспірації виявило близько 27 % опитаних, які високо задоволені якістю отримання освітніх послуг, що свідчить про бажання молоді отримати другу освіту та емігрувати задля працевлаштування в європейських або інших країнах світу. Велика частка респондентів зазначила, що після отримання вищої освіти в Україні мають наміри реалізувати свій потенціал за кордоном. Так, 20,84 % з низьким рівнем освітньої депривації мають високий рівень міграційних аспірацій до країн ЄС.

Задоволеність якістю медичними послугами і діяльністю сфери охорони здоров'я та рівень міграційних аспірацій мають прямий зв'язок, що підтверджують результати соціологічного опитування на прикладі Львівської області. Зокрема, 15,57 % опитаних, які мають повну деривацію якості медичних послуг, володіють високим рівнем міграційних аспірацій до сусідньої європейської країни, на противагу 4,79 % респондентам із найвищим рівнем задоволеності станом медицини в регіоні. Низька якість медичних послуг є причиною позитивних міграційних аспірацій до будь-якої іншої країни світу з кращими умовам для 28,53 % опитаних і до будь-якої іншої країни ЄС для 26,91 % респондентів. Будучи повністю задоволеними якістю вітчизняної медицини, позитивні міграційні аспірації мають близько 5,5 % (внутрішня міграція), 4,79 % (сусідні країни ЄС), 5,28 % (інші країни ЄС) і 4,8 % (інші країни світу з кращими умовами) респондентів.

Умови доквілля, безпеки та побуту мають роль проміжних/допоміжних чинників-стимуляторів, які сприяють формуванню позитивних міграційних аспірацій населення. Сила зв'язку міграційних аспірацій і цих складових депривації не є чітко вираженою і закономірною, порівняно з депривацією

доходів і умов праці. Наприклад, 11,08%, 12,28 % і 9,58 % опитаних з високою депривацією стану довкілля, умов безпеки та побуту мають високий рівень міграційних аспірацій до сусідніх країн ЄС. Хоча значна частка опитаних з помірною депривацією (35,62 %, 40,90 %, 39,05 %) також володіє позитивними міграційними аспіраціями щодо європейських країн. Такі оцінки є підставою стверджувати, що умови довкілля, безпеки та побуту не виступають ключовими детермінантами формування міграційних аспірацій до країн ЄС чи інших країн.

Аналіз відповідей у розрізі окремих складових депривації дозволив виявити рівні позитивних і негативних міграційних аспірацій населення Львівської області за просторовими напрямками. Так, найвищий рівень позитивних міграційних аспірацій населення за депривацією доходів має вектор до країн ЄС (72,0 %) і найнижчий рівень (41,0 %) – вектор внутрішньої міграції. Натомість високий рівень міграційних аспірацій до сусідніх країн ЄС спостерігається за деприваційними складовими «освіта» (69,1 %) і «умови безпеки» (69,5 %). Такі оцінки є підтвердженням високої динаміки зовнішньої освітньої і трудової еміграції, особливо молоді до Польщі. Варто наголосити, що рівень міграційних аспірацій до інших країн ЄС коливається у діапазоні від 62,5 % до 66,0 %, що свідчить про високу міграційну привабливість країн ЄС із кращими умовами праці та сприятливим середовищем людського розвитку.

Рівень негативних аспірацій внутрішньої міграції в Україні є вищим, ніж рівень позитивних. Так, регіони України поступаються за силою притягання трудових мігрантів країнам ЄС, які ведуть активну боротьбу за українських мігрантів, особливо для зайнятості в сегменті робітничих професій. Задля підвищення міграційної привабливості регіонів України, особливо притягання висококваліфікованої молоді, варто розробити *стратегію балансування регіональних ринків праці та подолання регіональних соціально-економічних і фінансових дисбалансів*, а також удосконалювати освітньо-академічне середовище для залучення іноземних студентів.

Задля встановлення *каузального впливу* соціально-економічної депривації на рівень міграційних аспірацій населення регіону є необхідність розрахунку емпіричного показника рівнів деприваційних складових (рис. 1). Емпіричні оцінки деприваційних складових є інформаційно-аналітичним підґрунтям для розробки орієнтирів щодо регулювання середовища людського розвитку у регіоні, зокрема трансформації мотивів зовнішньої міграції, коригування позитивних міграційних аспірацій, а відтак мінімізації генеративного міграційного потенціалу. У Львівській області виявлено найвищу депривацію освітніх послуг, рівень якої становить 3,6 із 5 максимально можливого, а також помірну депривацію умов побуту та довкілля (2,9 кожна) і найменший рівень депривації медичних послуг (2,7).

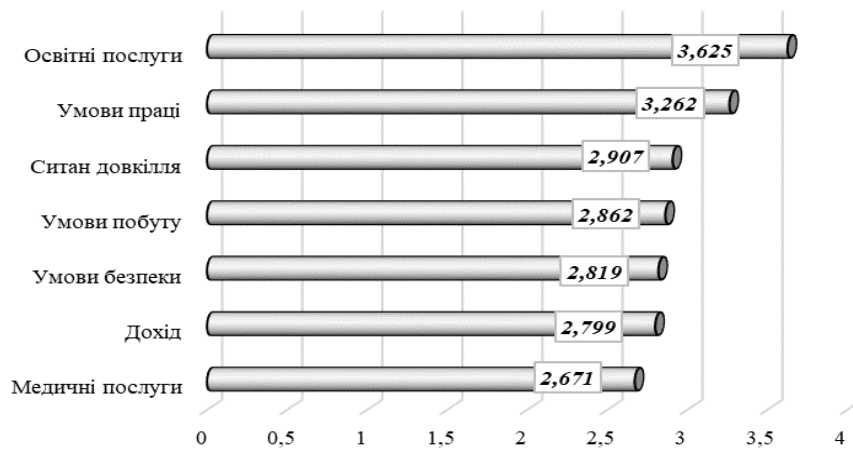

Рис. 1. Рівні депривації окремих складових, Львівська область України, 2021 р.

Формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення міграційного потенціалу регіону на основі виявлення рівня міграційних аспірацій повинно бути у формі системного моніторингу, результати якого мають зважуватися на поточний рівень депривації усіх можливих складових середовища людського розвитку. Важливим етапом реалізації моніторингу є облік рівня позитивних аспірацій населення залежно від рівня незадоволеності соціально-економічними умовами. Особливо значущими для формування міграційної політики є виділення рівнів повної і часткової депривації (рівні незадоволення) серед потенційних мігрантів (рис. 2).

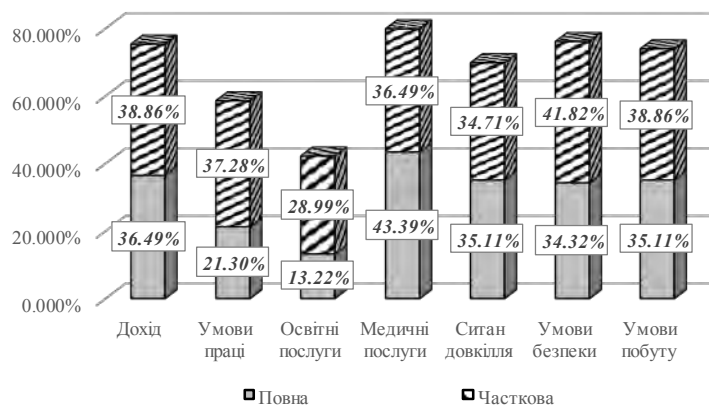

Рис. 2. Поширення деприваційних складових у регіоні: зважування на рівні позитивних міграційних аспірацій (на прикладі Львівської області України)

Найвищий рівень деприваційності у Львівській області мають складові якості медичних послуг (43,4 %), доходу (36,5 %) й умов побуту (35,1 %). Саме вони сприяють нарощуванню міграційного потенціалу і формуванню позитивних міграційних аспірацій населення. Повну депривацію умовами праці мають п'ята частина респондентів, якістю освітніх послуг – більше 10 % опитаних. Варто наголосити, що часткова депривація має великий вплив на формування позитивних міграційних аспірацій населення. Примітно, що значна

частка респондентів (41,8 % і 38,9%) частково задоволені умовами безпеки, доходами й умовами побуту, але мають позитивні міграційні аспірації.

Пропозиції з результатів оцінювання міграційних аспірацій з врахуванням рівня депривації населення.

Результати моніторингу міграційного потенціалу на основі визначення рівня міграційних аспірацій та депривації можуть бути організаційно-інформаційним критерієм і вказівником визначення *ландшафту міграційного потенціалу території* (рис. 3). На основі даних матриці можна здійснювати альтернативне планування міграційної політики та розробляти програми щодо мінімізації позитивних міграційних аспірацій.

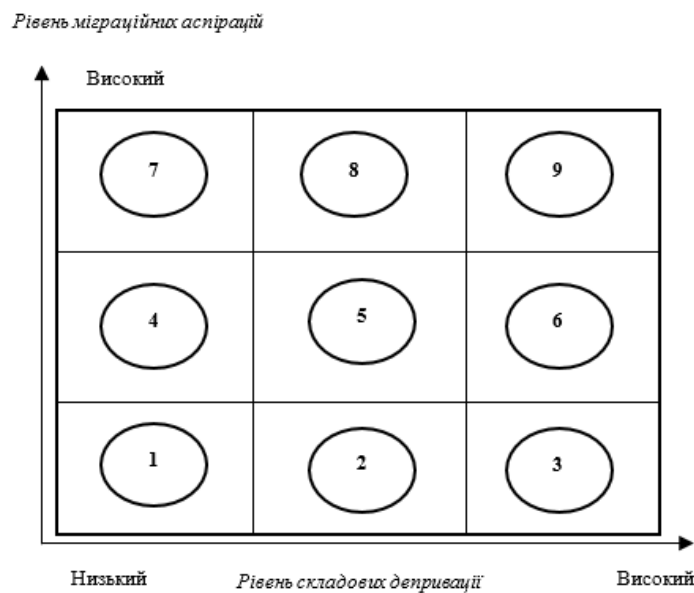

Рис. 3. Матриця ландшафту міграційного потенціалу території: зважування міграційних аспірацій і соціально-економічної депривації

Примітка: цифрами позначено відповідний рівень міграційного потенціалу території; «1» – найнижчий, «9» – найвищий.

Зважування міграційних аспірацій і складових депривації є ефективним інструментарієм діагностики впливу умов соціально-економічного середовища на можливості регіону реалізувати власний міграційний потенціал. Побудова ландшафту міграційного потенціалу території сприятиме обґрунтуванню нових стратегічних орієнтирів міграційної політики. Якщо територія за результатами моніторингу потрапляє у сегмент «1», це свідчить про наявність найнижчого рівня міграційного потенціалу, натомість потрапляння у сегмент «9» – про найвищий рівень. Сегменти «4», «5», і «6» характеризують помірний міграційний потенціал. Наприклад, сегмент «5» можна трактувати як міграційний потенціал неадаптивного характеру, рівень якого може зростати залежно від наростання незадоволеності населенням відповідними складовими. Є висока ймовірність, що потрапляння у сегменти «4»-«6» міграційний потенціал залишиться потенційним, а не перейде у категорію «стійких» емігрантів. Від ефективних стратегічних напрямів, проактивної політики

реагування на зміни рівня деприваційних складових і своєчасного моніторингу міграційних аспірацій залежать темпи нарощування міграційного потенціалу, тобто швидкість переходу від сегменту з низьким до сегменту з високим рівнем потенціалу.

Розвиток моніторингу міграційних аспірацій населення є невід'ємним структурним елементом міграційної політики, ефективність якого залежить від рівня депривації доходів, умов праці, безпеки та побуту, а також якості освіти, медицини та стану довкілля. Моніторинг міграційного потенціалу території повинен базуватися на комплексній оцінці задоволеності умовами середовища людського розвитку в формі емпіричного показника, що дасть змогу оцінювати вплив депривації на рівень міграційних аспірацій, відображати рівень поширення депривації серед молодого покоління як потенційних мігрантів, що виявляється у вагомості впливу окремих складових незадоволення на рівень міграційних аспірацій. Варто додати, що на основі коефіцієнтів міграційних аспірацій можна прогнозувати вплив депривації на міграційний потенціал, що виступає інформаційно-аналітичним базисом у процесі розробки заходів своєчасного реагування на критичні зміни інтенсивності зовнішньої міграції на відповідному просторовому рівні.

Імплементация моніторингу міграційного потенціалу дозволить отримувати своєчасну та повну оцінку рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення, виявляти зміни міграційних аспірацій населення, ідентифікувати джерела фінансової і соціально-економічної депривації, прогнозувати рівень міграційних аспірацій з врахуванням деприваційних складових, визначати деструктивні чинники, які призводять до нарощування міграційного потенціалу території.